

դեակ ընել ինչպէս մեր անձին ծանօթութիւնը:

Երկու հազար երկու հարիւր տարի, և քիչ մըն ալ աւելի կայ, չէ թէ երէկուրնէ, որ մարդկային մեծ հանճար մը, աղէկ միտքդ պահէ այս անունը, Սոկրատէս, իր աշկերտներուն կը սորվեցնէր, ինչպէս առաջին պատուէր, այս պարզ երևոյթ ունեցող առածը. *γνῶθι σεαυτόν*: Այդ խօսքը շատ աւելի բարձր իմաստով կը հասկնար ինքը՝ քան ինչ որ մենք չենք հասկնար հոս, մեր ընտանեկան խօսակցութեանց մէջ. սակայն անանկ իրաւացի էր իր այս առածը, որ դու հազիւ թէ քթիդ ծայրը քու անձիդ գիտութեանը մէկ պզտի անկեան մը մէջ խոթելու եղար, և արդէն պզտի սիրտդ սկսաւ բարախել՝ թէ չեմ խաբուիր, առջինէն քիչ մ'աւելի: Երբոր սկզբան քեզի կ'ըսէի որ սորվելով մարդ լաւագոյն կ'ըլլայ, ծոռ բան մը կը զուրցէի: Իրաւը տուր՝ որ քանի կաթը քեզի մեկնեցի՝ ալ աւելի դու թ սկսար զգալ այն անձին վրայ որ գրեզ իր կաթովը սնուցեր է. և եղաւ նաև որ մօրդ անցած ժամանակը ձեռքը բռնես համբուրես, 'ի յիշատակ ձեռքի պատմութեան: Այդ բանը եթէ ըրած չըլլայիր՝ քեզի բոլորը զուրցելու համար՝ ոչքեզնէ դո՛հ պիտոր ըլլայի, և ոչ ալ ինձնէ:

Եւ նայէ, մինչդեռ միատեղ կը խօսինք, ձեռքի և դայեկի նկատմամբ, մտածութիւն մը միտքս կու գայ որ կ'ուզեմ ըսել քեզի:

Կը շարունակուի:

ՄԱՏԻՏԻ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆ

Մատիտին պատմութիւնը շատ հետաքրքրական է, թէպէտ և անուշադիր աչքին անանկ ոչինչ կարեւոր գրելու գործի մը կ'երևայ. և այս՝ ոչ միայն անոր համար որ մարդու հազարումէկ ամենօրեայ պիտոյից հաւատարիմ ընկեր է, այլ նաև ասոր համար որ այսօրուան օրս շատ և շատ միլիոններով

ծախք կ'ըլլուին այս ճարտարութեան արդիւնքին վրայ:

Հին ատեն՝ մեր այսօրուան թղթին տեղ՝ փայտէ կամ փղոսկրէ տախտակներ կը գործածէին գրելու համար, բարակ մոմի խաւով մը օծած, որոնց վրայ սուր ծայրով մը՝ գրերը կը դրոշմուէին: Տախտակներուն մեծութիւնը այլ և այլ էր, ըստ որում այս կամ այն տեսակ գրուածքի որոշուած: Սակայն այս ալ յիշելու է, որ թղթին վրայ գրելը՝ Հռոմայեցւոց ժամանակն ալ կար:

Բայց որչափ ալ օգտակար ըլլային գրութեան՝ այս տախտակները առանց անպատեհութեան չէին. և իրենց այս անպատեհութիւնը այն ատեն զգալի կ'ըլլար՝ երբ հարկ էր շատ մը մէկմէկու վրայ դիզել, որով գրուածքը աւրուելու վտանգի մէջ կ'ըլլար. ուստի և բարձր կէկ եզերք մը ունէին այս վտանգիս դէմն առնելու համար: Ամեն տեսակ վախճանի կը ծառայէին այս տախտակներս, դպրատանց համար, կտակ գրելու համար, իբր յիշատակաց տետրակք տնական բաներու մէջ, և իբր գրապանակ՝ զոր միշտ ծոցը կը կրէին: Երբեմն ալ շատ մը տախտակներ գրքի մը պէս մէկմէկու յարած՝ փղոսկրէ, արծըթէ կամ ոսկիէ տփի մը մէջ կ'ամփոփէին: Մասնաւորապէս ճոխ կերպով զարդարուած կ'ըլլային այն տախտակները՝ որ կայսրութեան ժամանակ՝ հիւպատօք, պրետորը և ուրիշ իշխանաւորը սովոր էին իրենց բարեկամաց ընծայելու՝ երբ պաշտօնի մը կը հասնէին: Ճակատը տուողին պատկերը կ'ըլլար ուրիշ այլ և այլ ստորոգելիներով: Այս տեսակ տախտակները շատ կը գտնուին պահուած. ասոնցմէ մէկը՝ Քրիստոսէ 167 տարի ետքը գրուած, 1790ին Թրանսիլվանիոյ հին հռոմէական հանքի մը մէջ գտնուեցաւ, որ դեռ ևս աղէկ ընթեռնչի է և ընկերութեան մը նախագահին ծանուցման օրինակ մի է որ մեռելի դադաղաց շինութիւնը կը յանձնէ:

Մլաքը՝ որ հին ատեն մեր այժմեան կապարեայ գրչաց տեղ կը բռնէր, տախտակին վրայ անանկ հաստատուած էր,

ինչպէս այսօրուան օրս մեր յիշատակագրութեանց տետրակներունը: Մէկ ծայրէն սուր էր, միւս ծայրէն տափակ, գրածը աւրելու համար: Սլաքը՝ փայտէ, երկրթէ, պղնձէ, փղոսկրէ, և նաև արծրթէ և ոսկիէ կը շինուէր:

Կապարեայ գրիչը կամ մատիտը՝ որ այսօրուան օրս կը գործածենք, արդի ժամանակաց գիւտ մըն է, և վերջին երից դարուց բազմաթիւ արդեանց պտուղ, որոնցմով արուեստք զարգացան և անոնց ուսումը դիւրացաւ: Միայն միջին դարուն ատենները գիծեր գծելու համար կապարը գործածուեցաւ, բայց ոչ գրելու կամ գրչագծելու: Սակայն մեր այսօրուան գործածած գրչաքարէ մատիտը՝ ուրիշ տեսակ բան է:

Մատիտով գրչագիծք՝ միայն արդի նկարչութեան զարգացման ատենները կը սկսին երևան ելլել: Նաև Միքէլանճելոյի ժամանակները մատիտով գրչագծելը հասարակ էր: Բայց մատիտով հանդերձ նաև գրիչը կը գործածուէր գծագրելու՝ և այն ժամանակն որ նկարչութիւնը շատ ծաղկած էր, յաւելաւ նաև սև ու կարմիր մատիտին գործածութիւնը: Գրչաքարը՝ որով մատիտը կը շինեն եօթնեւտասներորդ դարուն գիւտ է: Այս գիւտս Անգղիա դիպաւ՝ Եղիսաբէթ թագուհւոյն ժամանակը: 1664-ին Քրմպէրլէնտի մէջ Պորոտէլի գրչաքարին հոչակաւոր հանքը գտնուեցաւ, և 1665-ին Անգղիոյ մէջ շինուեցան առջի մատիտները:

Պորոտէլի հանքը՝ իր բովանդակածին ազնուութեանը համար լեռնցիներուն կողմանէ շատ յարձակմունքներ կրեց, մինչև հիմա անգղիական ամենէն ազնիւ կապարեայ գրչաց նիւթը կը մատակարարէ: Հանուած նիւթը՝ սղոցներով կտոր կտոր կը կտրուի, ու տախտակներու մէջ կ'ամփոփուի: Այս կերպով շինուած Քրմպէրլէնտի մատիտները կակուղ ու թեթեւ են՝ քան ուրիշ տեղուանք շինուածները, և ասոր համար ալ արուեստաւորաց առջին մեծ յարգ ունին:

Քրմպէրլէնտի հանքը տարին վեց

շաբաթ միայն բաց կը մնար, և սակայն այնչափ քիչ ատենուան մէջ անկէ ելած գրչաքարին արժէքը՝ 40,000 լիւրա ստէրլին կ'ելլէր: Բոլոր բերքը Լոնտրա կը տարուէր և հոն գրչաքարի վաճառանոցը աճուրդով կը ծախուէր՝ իւրաքանչիւր ամսուն առաջին երկուշաբթին: Վաճառման գինը 40—50 ֆրանգ կ'ըլլար առ իւրաքանչիւր անգղիական ֆունգ, և ըստ Տիւֆրէնուայի, Գրմպէրլէնտի աղէկ գրչաքարին իւրաքանչիւր հազարագրամը 400 ֆրանգ կ'արժէր:

Թէ Անգղիոյ համար սրչափ կարևորութիւն ունէր այս հանքը և անկէ շինուած մատիտները, ասկէ յայտնի է, որ Անգղիոյ տէրութիւնը պատշաճ դատեցաւ խստիւ արգիլելու որ գրչաքարը ուրիշ կերպով երկրէն դուրս չելլէ, եթէ ոչ իբր մատիտ: Սակայն ժամանակ անցնելով հանքին արդիւնքն ալ այնչափ նուազեցաւ՝ որ անգործածելի եղաւ: Անգղիացիք այն ատեն զուր աշխատեցան ուրիշ մը գտնելու. ուստի ջանացին նոյն հանքին մնացորդքը զտելու. սակայն անկէ ելածը շատ ստորին է քան զբուն գրչաքարը. ուրիշ բազազրութիւններ ալ փորձեցին, բայց լաւագոյն եք մը չունեցան:

Անցած դարուն վերջերը մատիտներու ճարտարութիւնը Գաղղիա տարուեցաւ, ուր և շուտ մը տարածուեցաւ. հոն 1795-ին նաև բրտի կաւը այս բանիս գործածելու մտածութիւնը ունեցան, և ասկէ նոր ճարտարութիւն մը առաջ եկաւ: Սակայն արուեստը ուրիշ աւելի կատարելագործութեանց պէտք ունէր. նիւթը շատ դիւրաբեկ ըլլալով, շատ քննութեանց և զգուշաւոր գործաւորաց պէտք կար, որ փափաքած կատարելագործութիւնը ձեռք բերուի:

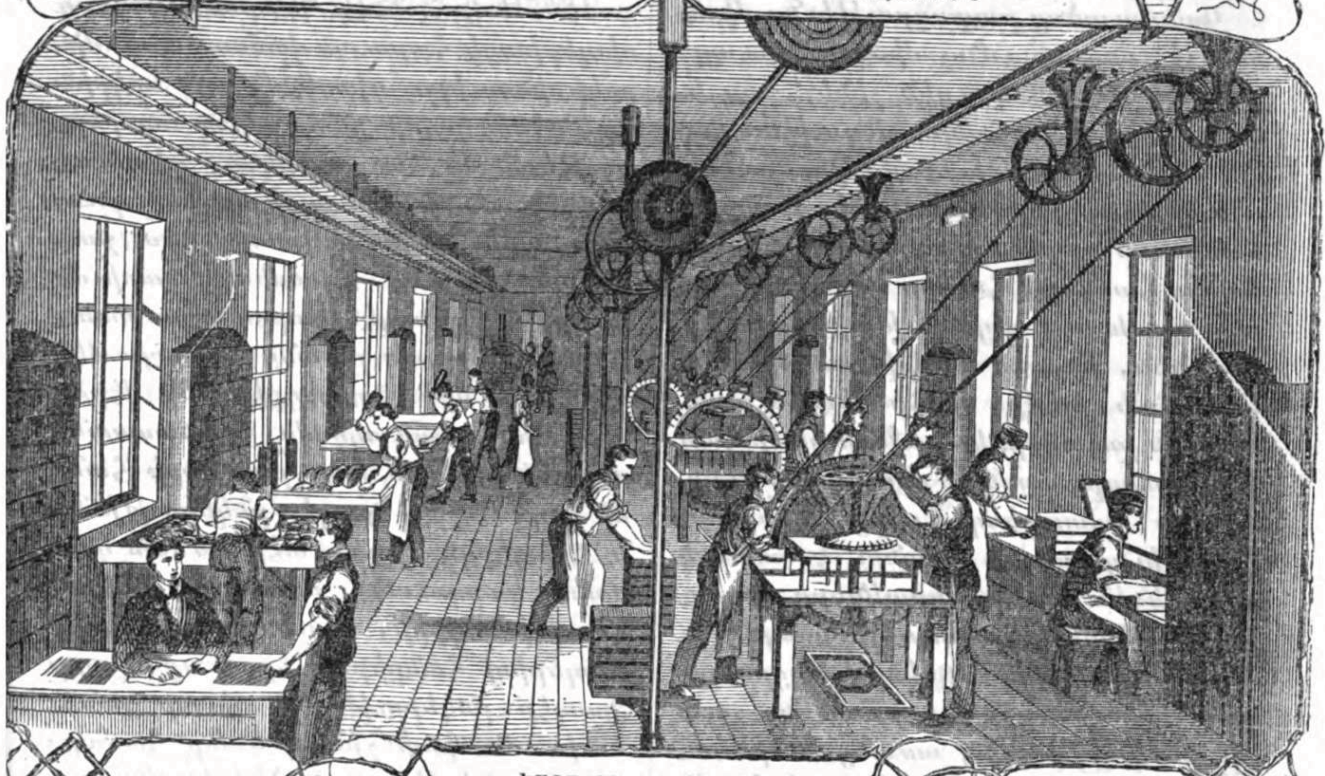
Գերմանիա՝ նախ Պաւլէրա սկսան կապարեայ գրիչ շինել ըստ գաղղիական կերպին, ուր Օպէրժել արքունի գործարան մընալ հաստատուեցաւ 1816-ին. յետոյ Աւստրիան ալ անցաւ, և ի Պուտլայս այս վախճանիս համար գործատուն մը շինուեցաւ, ուր Շվարց-

ԼՂԻԱՑՈՒՄՆ

ԱՂԱՑՈՒՄՆ

ԿԱՊԱՐԻՆ ԳՈՐԾՈՒԱԾԻԸ

ԿԱՊԱՐԻՆ ՄԱԾՈՒՑՈՒՄՆ

ՅԴԿՈՒՄՆ ԿՆԲՈՒՄՆ

պախի շրջակայներէն հանուած զըշաքարը կը գործեն: Ի Շդայն բացուած ֆապէրին գործարանը՝ խեղճ սկիզբ մը ունեցաւ: Գասպար ֆապէր անունով մէկը 1760^ն 95 ֆիորինի գրամագլխով սկսաւ կապարեայ գրիչ շինել՝ ի Շդայն, որ Նորիմպէրկէն ժամ մը հեռու է: Իւրաքանչիւր եօթնեկին շաբաթ օրը իր վաճառքը Նորիմպէրկէ և ֆիւրդ ծախուելու կը տարուէր, և քիչ ատենուան մէջ վաճառականութեան շահու առարկայ մը եղաւ: Շատ տարիներ ֆապէրին գործարանին մէջ սպանիական զըշաքար կը գործէին, զան հալեցնելով ու սղոցով կտրելով:

Զանգուածոց բաղադրութիւնը մի և նոյն չէ, ըստ որում ոչ միայն այլ և այլ տեսակ մատիտ կ'ուղեն շինել, այլ և զանազան աստիճանի պնդութեամբ, որ սովորաբար թիւերով կ'որոշուին, այս կերպով յարմարցուելով այն վախճանին որ պիտի ծառայեն: Այս վախճանիս հասնելու համար զըշաքարը ուրիշ այլ և այլ գոյացութիւններով կը խառնեն, ինչպէս ծծմբի, անտիմոնի, կնքամոմի, խէժի, սինձի հետ, և այլն. սակայն լաւագոյն կը յաջողի կաւի հետ խառնուրդը. վասն զի միութիւնը ներքսապէս կատարեալ կ'ըլլայ, և բաղադրութիւնը աղւոր և ազնիւ է, անանկ որ ամենէն աղէկ տեսակները կարելի չէ զանազանել զուտ զըշաքարէ շինուած մատիտներէ: Ոսկերչի կպցընելու խողովակով բոցին որ բռնուին, շուտ մը կրակ կը կտրին, առանց ծուխ հանելու. յետոյ միայն բաժնուած կաւին մասնրկուկը կը մնան, և կապարեայ գրիչը ալ չիգրեր: Զուտ զըշաքարէ շինուած կապարեայ գրիչ մը, չափաւոր բոցով մը շուտ մը կը տաքնայ, ոչ ծուխ և ոչ ձանձախարիթ կը հանէ, և յետ բոց կտրելուն՝ կամաց կամաց մոխիր կը դառնայ:

Ֆապէրի գործարանը ալ աւելի գործունէութիւն մը ստացաւ՝ երբ 1839^ն արդի տէրը անոր վարչութիւնը ձեռքը առաւ, որ և այս վախճանիս համար բոլոր Եւրոպա քաղեց, և օտարաց հետ

շատ յարաբերութիւններ կապեց: Նաև գործարանին ներսը նոր շինութիւններ ընելու պէտք եղաւ, անանկ որ բոլոր գեղը կապարեայ գրիչի շինութեան գործարանի մը կատարեալ երևոյթն առաւ: 1849^ն Նիւ Եօրք այս վաճառքէս զլիադրութիւն մը հաստատուեցաւ այս գործարանիս կողմանէ, և յետոյ՝ ի Բարիզ. իսկ Անգղիոյ, Հնդկաստանի և Աւստրալիոյ պիտոյքը լեցնելու համար Լոնտրա հոգաբարձութիւն մը հաստատեցին:

Քրմպէրլէնտի հանքերը լմնցած ըլլալով ուրիշ գիւտ մը ելաւ անոնց պակսութիւնը լեցնելու:

1847^ն Յոհաննէս Պետրոս Ալիպէրդ սիպերիացի հարուստ վաճառական մը, ոսկի փնտռելու դիտմամբ՝ այն երկրին արևելեան կողմը քննողական ճամբորդութեան մը ձեռք զարկաւ. դիպուածով՝ Իրքուցքի մօտ այրի մը մէջ զուտ զըշաքարի կտորներ գտաւ: Յետ շատ մը քննութեանց, որ ամբողջ տարի մը տևեցին, վերջապէս կարող եղաւ ստուգելու որ Սայան լեռանց գօտուոյն մէկ ճիւղի մը մէջ, Իրքուցքէն 400 վերսդ դէպ ՚ի հարաւակողմը, Զինաստանի սահմանագլխին մօտ, զըշաքարի հանք մը կայ: 1856^ն Ֆապէր ընկերութիւնը և Ալիպէրդ, Ռուսի տէրութեան կողմանէ կարգուած, մէջներին զաշնագրութիւն դրին, որուն զօրութեամբը Սիպերիոյ հանքերէն ելած զըշաքարը ֆապէր ընկերութեան պիտոր յանձնուի, մատիտի շինութեանը համար: Այս նոր նիւթը անգործ՝ և իր բնական փիճակին մէջ կը հանուի, ու վերի ըսած ընկերութեան կը ղրկուի. սակայն գործուելով անանկ միակերպութիւն մը կ'առնու, անանկ զուտ և միակերպ պիւնդ կ'ըլլայ, որ Քրմպէրլէնտի ամենէն աղէկ վաճառքը երբեք կարող եղած չէ ասոր հաւասարելու:

Ֆապէրի գործարանը 1864^ն սեպտեմբերի 16^ն իր հարիւրամեայ շրջանին հանդէսը կատարեց: